

ДО ПИТАННЯ ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ З АУТИСТИСЧНИМ СПЕКТРОМ ПОРУШЕНЬ

У статті розкрито значення та особливості психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень. Охарактеризовано особливості порушень розвитку загальної моторики цієї категорії дітей у різні вікові періоди дошкільного віку. Здійснено аналіз різноманітних визначень різних авторів (розглянуто фізичні, психологічні та медичні аспекти) про значення, роль та ефективність розвитку психомоторики в житті дошкільників. Описано проблему аутизму загалом та загальні порушення притаманні дітям з аутистичним спектром порушень.

Проаналізовано комплексні програми розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень з розділу «Фізичний розвиток» та пов'язані з ними вправи. Окреслено шляхи розвитку моторної діяльності для запобігання вторинних нашарувань за допомогою засобів фізичного виховання, що також позитивно впливатиме на процес виховання та розвитку дошкільників з аутизмом.

Ключові слова: психомоторний розвиток, дошкільники з аутистичним спектром порушень, програма розвитку.

Відповідно до розвитку сучасної психокорекційної педагогіки в Україні актуальним є питання комплексної допомоги дітям з аутистичним спектром порушення. Оскільки кількість таких дітей щороку зростає на 30%, виникає й запит суспільства щодо введення в освітній простір цієї категорії дітей. Це своєю чергою вимагає наукового обґрунтування і розробки методів диференціальної діагностики фізичного розвитку особистості та включення в комплексну роботу засобів та методів фізичного виховання для психомоторного розвитку дошкільників з аутистичним спектром порушень.

Мета нашого дослідження – проаналізувати та вивчити поняття психомоторного розвитку дошкільників з аутистичним спектром порушень.

Наукові передумови вивчення функціонування психомоторики в структурі рівнів побудови рухів започатковано у дослідженнях М.О. Бернштейна, І.М. Сеченова, О.О. Ухтомського та ін., а також у працях психологів: Л.С. Виготського, О.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, М.М. Ланге, О.М. Леонтьєва, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейна та ін.

Сучасні вимоги до вивчення психомоторики поступово окреслено у дослідженнях відомих психологів: А. Валлона, В.В. Давидова, Н.Д. Гордєєва, В.П. Зінченко, Є.П. Ільїна, В.В. Клименко, О.Р. Лурії, В.П. Озерова, К.К. Платонова, Н.А. Розе, Є.М. Суркова та ін.

У науковий обіг поняття «психомоторика» ввів ще І. М. Сеченов і описав у праці «Рефлекси головного мозку». Учений вважав, що кожний рефлекторний і психічний акт закінчується рухом або ідеомоторним актом, а м'язовий рух є первинним елементом діяльності людини. Дещо пізніше відомий психолог К. К. Платонов (1972) написав про те, що психомоторика є об'єктивізацією всіх форм психічного віддзеркалення в сенсомоторних, ідеомоторних та емоційно-моторних реакціях й актах. В. П. Озеров (2002) під психомоторикою людини розуміє складну функціональну систему, що складається з сенсорної, моторної і когнітивно-розумової підсистеми управління складною руховою діяльністю [6]. Таке визначення ставить під сумнів Є.П. Ільїн (2003). Він вважає, що уявлення про психомоторику, як про когнітивно-розумову діяльність, призводить до втрати специфіки поняття і дозволяє розглядати психомоторику, як загальну здатність людини. Ураховуючи те, що будь-яка рухова діяльність людини пов'язана з психічними процесами, слід вважати, що поняття «психомоторика» повинне показувати особливу специфічну діяльність, що переважно залежить від функціональних особливостей вищої та периферичної нервової діяльності, сенсорного (аферентного) і рухового (еферентного) відділів, а також від інших психічних процесів.

У перекладі *psyche* (з гр.) – душа, психіка, *motor* (з лат.) – той, що приводить до руху, рухливий. Якщо психіка – особлива властивість високоорганізованої живої матерії показувати об'єктивну дійсність, то психомоторика – здатність людини відображати об'єктивну інформацію про власну рухову діяльність, точно контролювати та ефективно керувати власними рухами [5].

Психомоторика – складний процес організації рухової діяльності людини. Для того, щоб формувались вищі психічні функції та властивості (мовлення,

уява, абстрактне мислення), людина повинна набути чуттєвого та м'язового досвіду, який стане базою, своєрідною «розминкою» для психіки, підготовкою до більш складних видів діяльності, більш складних завдань. Фізична й чуттєва взаємодія зі світом предметів та явищ і стає цією основою.

До складу психомоторики належать такі відносно самостійні, але спеціалізовані складові, як ідеомоторика, сенсомоторні процеси, довільні моторні процеси – дії.

Ідеомоторні процеси виникають під час уявлення бажаних рухів і дій або лише зі згадкою про них. Ідеомоторний означає те, що образ, почуття або думка передаються назовні засобами моторики. Хоча процеси ідеомоторики не завжди помітні і виявляються тільки спеціальними приладами, все-таки їх роль у житті і діяльності людини є надзвичайно важливою. Вони здійснюють функції психомоторики – готують і налагоджують майбутній рух, забезпечують його здійснення і регулюють процес виконання. Сенсомоторні процеси забезпечують швидкість, точність і доцільність реагування (реагування не є дією, а лише змінює ситуацію) на впливи, що надходять до людини ззовні і вимагають відповідного захисту себе від небезпеки; врегулювання сили зовнішніх впливів у технічних системах, для збереження власного життя. Довільні моторні процеси психомоторики характеризують людину, визначають її вміння діяти, забезпечують естетичність і майстерність її рухів, а також здатність до психомоторної творчості[3].

Оскільки психомоторика – це об'єктивізація в русі будь-яких психічних функцій, за результатами психомоторних випробувань (тестові методики) можна судити не тільки про рухову сферу людської психіки, але і про інші її сфери (сенсорно-перцептивну, інтелектуальну, вольову).

Традиційно існувала думка, що живий рух розумного тіла людини – механічне явище: просто фізична робота, а м'язи – звичайні двигуни – органи людини, які витрачають енергію, слугують для пересування себе або предметів у просторі й часі. Під час роботи м'язи разом з тілом або кінцівками витрачають енергію, акумульовану в них, пізнають і зберігають образи, які

живуть ще деякий час після завершення дії, виконаного руху. Оволодіння предметом складається з п'яти послідовних етапів: а) сприймання; б) порівняння; в) оцінка; г) прийняття рішення; д) живий рух, дія.

З моторикою людини психологія пов'язує проблему походження чутливості, відчуття, думок і почуттів. За допомогою живих рухів і мислення (цих двох властивостей розумного тіла людини) в уяві людина будує траєкторію свого пересування в просторі та часі – створює хронотип – цілісність простору і часу дії. Живим рухом можна відтворювати конфігурацію предметів, з якими людина контактує, незалежно від їхньої складності. Щоб засвоїти рухи, людина свій предмет засвоєння або регуляції – психомоторну дію або систему дій – повинна розкласти на частини, окремі відчуття живих рухів, а потім згрупувати їх, що стосується «темного м'язового відчуття». Поки дитина бігає, стрибає, оволодіває предметами, а потім і живими рухами, вона пізнає чотири види сил (гравітацію, інерцію, активні та реактивні м'язові зусилля), які утворюють динаміку рухів; два види простору (простір, на якому розгортається дія; простір «схеми тіла», власних людських поз та постави), у яких живуть сили; час живого руху [1].

У науковій літературі описано рухи дитини від народження, пов'язані з її фізіологічним розвитком в нормі. Кожний вік дитини характеризується умінням виконувати певну рухову дію. Існує думка, що занедбання психомоторного періоду розвитку дитини завдає їй великої шкоди. Дитина втрачає головну умову створення довершеної роботи власного тіла, і від цього страждає розвиток усіх процесів в центральній нервовій системі. Втрату сенситивного періоду для розвитку основних психомоторних елементів (основних рухів), а також порушення розвитку психічних процесів компенсувати важко. Для цього треба здійснити величезну роботу над собою, повернутися в минуле і почати все ніби з нульового циклу. Не кожна людина здатна на таку роботу, тому так багато людей з недостатньо розвиненою психомоторикою. Для дітей з аутистичним спектром порушень це практично неможливо.

Значення психомоторики та рухів у житті людини величезне. Від народження кожна дитина постійно рухається для того, щоб пізнавати навколишній світ. Всі фізіологічні акти дитини (дихання, жування, ковтання) – це рух в середині тіла, без них неможливе життя і розвиток. Без рухової активності життя кожної клітини організму перестає рухатися кров по м'язах, збагачуючи все поживними речовинами і киснем.

У дошкільному віці рух є основою не тільки росту і розвитку організму, а й навчання. Оскільки основним видом діяльності дітей є гра, у русі вони постійно пізнають світ, властивості свого тіла, розвивають всі психічні процеси (пам'ять, уяву, увагу та ін.). Розвиток мовлення дошкільників також пов'язаний з психомоторикою, адже мовлення – це сукупність рухів язика, губ, голосових зв'язок, об'єднаних центральною нервовою системою. Невербальні засоби спілкування, міміка, жести, пози, також стосуються цього.

Доведено, що в психомоторній дії дітей містяться елементи думки, а діти, обмежені в руховій активності, відстають від ровесників у розумовому розвитку. Власне період від 5 до 8-10 років від народження – сенситивний психомоторний вік, «вік грації», коли дитина особливо чутлива до витонченості рухових дій, їх вишуканості, краси [1]. Дитина у дошкільному віці мислить рухами та діями з предметом, цим і започатковується основа психомоторної творчості. Згодом ці процеси мислення і живі рухи відокремлюються. Як наслідок, дитина стає здатною осмислювати власні рухи і дії з предметами, не торкаючись їх руками, мислити образами, почуттями або використовувати самі думки.

Психомоторні показники звичайно впливають на аналіз загальних результатів психодіагностики, під час проведення комплексного спостереження не тільки за психомоторним, але й за емоційним, інтелектуальним і сенсорно-перцептивним розвитком дитини.

Аутизм – хворобливий стан психіки, що характеризується зосередженістю людини на своїх переживаннях і відходом від реального зовнішнього світу. Більшість дослідників вважають, що аутизм є наслідком

особливої патології, в основі якої лежить недостатність роботи центральної нервової системи. Ця недостатність може бути викликана такими причинами: вродженою аномальною конституцією, вродженими порушеннями процесів обміну, органічним ураженням центральної нервової системи в результаті патології вагітності й родів. Аутизм проявляється у відсутності чи у значному зниженні контактів, у «втечі» в свій внутрішній світ. Відсутність контактів спостерігається як у ставленні до близьких, так і у ставленні до ровесників. Така дитина старанно приховує свій внутрішній світ від навколишніх, уникає прямого зорового контакту. У дитини переважає порушення комунікативної поведінки, недорозвиток соціально-вольових функцій; недорозвиток мозкових структур, що регулюють емоційно-мотиваційну сферу психіки. Найбільш вираженими симптоми стають на 2-3 році життя – прояв порушень комунікації. На перше місце виступає характерна вибірковість сприймання, за якої дитина більше реагує на контактні подразники, а менше – на зорові та слухові. Це може бути стійка реакція на окремо обраний предмет [8].

Деякі захворювання спектру аутизму (синдром Ретта, маркер синдрому 15-ої хромосоми), зумовлюють порушення функцій хребта (сколіоз або кіфоз). Хворі зі синдромом Мебіуса (середнього і легкого ступеня) часто мають погано сформовані руки й ноги. Ця патологія може привести до значних порушень дрібної моторики та координації рухів, що перешкоджає оптимальному функціонуванню організму[7].

Затримка психомоторного розвитку проявляється в низці порушень: гіпотонус, гіпертонус, диссинергії (відсутня узгодженість роботи м'язів), дистаксії (порушення координації у просторі), апраксії (порушення смислових ланцюгів дій), складність у довільних рухах та ін. [2]; незграбна моторика, неритмічні, незграбні, вайлуваті, скуті або неточні рухи з тенденцією до моторної стереотипії в пальцях, руках, ходіння на пальчиках, одноманітний біг, стрибки з опорою на всю ступню; манірність і химерність рухів, несподівані і своєрідні жести, нав'язливі рухові ритуали; надзвичайна граційність і спритність, координація довільних рухів, що втрачається під час довільного

виконання рухових дій; розвиток дрібної моторики в окремих проявах відбувається швидше, ніж загальної; успішніше виконання складних рухів поряд з неможливістю виконання легших [7].

Проаналізувавши зміст поняття психомоторики та особливості дітей з аутистичним спектром порушень, можемо стверджувати, що розвиток у них психомоторики дозволить покращити фізичний, психічний та соціальний розвиток, усунути порушення рухових властивостей. Вивчаючи різноманітні вправи та ігри, діти не тільки фізично розвиваються, вони покращують орієнтацію в просторі, виховують волеві якості. З рухами розвиваються кінестетичні (сила, швидкість руху) та статичні (положення власного тіла в просторі) відчуття. Процес вивчення рухів супроводжується засвоєнням знань про будову власного тіла, вихідних положень, назв інвентаря та устаткування. Також відбувається закріплення просторових орієнтирів (направлення рухів тіла і його частин), уявлення про рухи, які вказують на місцезнаходження. У процесі розвитку психомоторики діти з аутистичними порушеннями можуть навчитися слухати власне тіло, розуміти свої дії та оцінювати їх.

З'ясувавши особливості психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень, ми проаналізували Комплексну програму розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»[2] та програму розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень «Особлива дитина»[8].

У Комплексній програмі розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» (2013) розвиток психомоторики, від народження до старшого дошкільного віку, запропоновано розвивати відповідно до п'яти стадій розвитку дітей в нормі: рухова активність на рівні елементарних відчуттів, рухова активність на рівні сприймання, рухова активність на рівні просторового поля, рухова активність на рівні предметних дій та діяльність[2].

Вивчивши запропоновані авторам вправи, можна стверджувати, що на стадії «рухова активність на рівні елементарних відчуттів» (перше півріччя життя) дитина не здатна виконати довільне напруження та розслаблення м'язів,

оскільки цей рух може виконати дитина в нормі, яка чудово володіє власним тілом тільки після багаторазових тренувань. При гіпертонусі науковці рекомендують застосовувати розслаблювальний масаж на основі погладжування, тому що фізіологічно подразнення рецепторів передається у нервові центри, знімає підвищену збудливість центральної нервової системи, заспокоює дитину, а також нормалізує тонус м'язів.

На нашу думку, починаючи з 3-4 і до 5-7 років для розвитку психомоторики дітей з аутистичним спектром порушень у Комплексній програмі розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» (2013) потрібно зменшити кількість запропонованих вправ для вивчення, натомість збільшити кількість рухливих ігор, які будуть стимулювати та удосконалювати вивчені раніше рухи, що вплине на розвиток координації рухів, дозволить покращити ритмічність, точність та загальну моторику.

Проаналізувавши програму розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень «Особлива дитина» (2013), розвиток психомоторики запропоновано розділяти за віковими показниками й вказувати конкретний дизонтогенез фізичного розвитку кожного віку, що дає змогу використовувати цю оцінку у більш практичній діяльності з дітьми та усувати конкретні недоліки в поведінці.

Недоцільно для фізичного розвитку використовувати малюнкові вправи, які можуть бути недостатні для сприймання. Варто збільшити кількість прикладних вправ та рухливих ігор, що безпосередньо впливатиме на корекцію особливостей психомоторного розвитку кожної вікової категорії дітей з аутистичними порушеннями.

Як зазначала педагог Є. М. Мастюкова, «рух активізує функції всього організму дитини, посилює процеси дихання, кровопостачання, покращує апетит, нормалізує сон». «Особливо корисно, – продовжує автор, – поєднання повітря і руху: це нормалізує роботу теплорегуляційної системи організму, покращує стан центральної нервової системи, що, у свою чергу, підвищує опірність організму до простудних та інфекційних захворювань» [4].

Система фізичного виховання дитини з порушеннями в розвитку містить правильне раціональне харчування, чітко організований режим, загартування організму і створення сприятливих умов для розвитку й корекції рухів. Із цією метою використовують різні види масажу та лікувальної гімнастики, рухливі ігри, вправи спортивного характеру [4].

Особливості психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом необхідно досконало вивчати, адже це дасть змогу добирати відповідно до вікової специфіки та психосоціального розвитку цієї категорії дітей диференційовані методики з фізичного виховання. Розвиток психомоторики дошкільників з аутистичним спектром порушень необхідно базувати на реальному руховому досвіді дітей, враховувати відповідні фізичні вправи, оздоровчо-лікувальні процедури та правильне харчування.

Використана література:

1. **Варій М. Й.** Загальна психологія : [навч. посіб.] / М. Й. Варій. - К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. **Комплексна програма** розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» / [заг. ред. Т. В. Скрипник]. – Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2013. – 234 с.
3. **Максименко С.Д.** Загальна психологія : [навч. посіб.] / С.Д.Максименко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. **Мастюкова Е.М.** Лечебная педагогіка (ранний и дошкольный возраст): Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Е.М. Мастюкова. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – с. 145-146.
5. **Нечипоренко Л.А.,** Артюшенко О. Ф., Нечипоренко О.В. Психомоторні здібності учнів середнього шкільного віку Всеукраїнська науково-практична конференція «Фізичне виховання і спорт у сучасних умовах». – Черкаси, 2004. – с.195-199.
6. **Озеров В. П.** Психомоторные способности человека / В.П. Озеров. – Дубна : Феникс, 2002. – 310 с.
7. **Островська К.О.** Аутизм: проблеми психологічної допомоги : [навч. посіб.] / К.О.Островська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 110 с.
8. **Програма** «Особлива дитина: для дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень» / авт. кол. за ред. Шульженко Д. І., Островської К. О. – Київ, Національний Педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2013. –250 с. – (Гриф МОН – рекомендовано МОН України, лист №1/11- 13887 від 11.09.2013 р.)
9. **Психомоторні** здібності людини: загальне поняття, класифікація і значення в системі спортивного відбору / Л.П. Сергієнко, Н.Г. Чекмарьова // ТМФВ – К, 2007. – №3. – с.6-9.

References:

1. **Varij M. J.** Zahal"na psycholohiya : [navch. posib.] / M. J. Varij. - K.: Centr uchbovoyi literatury, 2007. – 968 s.
2. **Kompleksna prohrama** rozvytku ditej doshkil"noho viku z autyzmom «Rozkvit» / [zah. red. T. V. Skrypnyk]. – Kyuyiv : Instytut special"noyi pedahohiky NAPN Ukrayiny, 2013. – 234 s.

3. **Maksymenko S.D.** Zahal"na psycholohiya : [navch. posib.] / S.D.Maksymenko. – Kyiv: Centr navchal"noyi literatury, 2004. – 272 s.
4. **Mastyukova E.M.** Lechebnaya pedahohika (rannyj y doshkol"nyj vozrast): Sovety pedahoham y rodytelyam po podhotovke k obuchenyyu detej s osobymy problemamy v razvytyu / E.M. Mastyukova. – M.: Human. yzd. centr VLADOS, 1997. – s. 145-146.
5. **Nechyporenko L.A., Artyushenko O. F., Nechyporenko O.V.** Psychomotorni zdibnosti uchniv seredn"oho shkil"noho viku Vseukrayins"ka naukovy-praktychna konferenciya «Fizychno vukhovannya i sport u suchasnykh umovakh». – Cherkasy, 2004. – s.195-199.
6. **Ozerov V. P.** Psychomotorные способности человека / V.P. Ozerov. – Dubna : Fenyks, 2002. – 310 s.
7. **Ostrovskaya K.O.** Autyzm: problemy psycholohichnoyi dopomohy : [navch. posib.] / K.O.Ostrovskaya. – L"viv: Vydavnychyj centr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – 110 s.
8. **Prohrama** «Osoblyva dytyna: dlya ditej doshkil"noho viku zi spektrom autystychnykh porushen"» / avt. kol. za red. Shul"zhenko D. I., Ostrovskoyi K. O. – Kyiv, Nacional"nyj Pedahohichnyj universytet imeni M.P. Drahomanova, 2013. –250 s. – (Hryf MON – rekomendovano MON Ukrayiny, lyst №1/11- 13887 vid 11.09.2013 r.)
9. **Psychomotorni zdibnosti lyudyny: zahal"ne ponyattya, klasyfikaciya i znachennya v systemi sportyvnoho vidboru** / L.P. Serhiyenko, N.H. Chekmar"ova // TMFV – K, 2007. – №3. – s.6-9.

Породько М. К вопросу психомоторного развития дошкольников с аутистичным спектром нарушений

В статье раскрыто значение и особенности психомоторного развития детей дошкольного возраста с аутистического спектра нарушений. Охарактеризованы особенности нарушений развития общей моторики этой категории детей в разные возрастные периоды дошкольного возраста. Проведен анализ различных определений разных авторов (рассмотрены физические, психологические и медицинские аспекты) о значении, роль и эффективность развития психомоторики в жизни дошкольников. Описаны проблеме аутизма в целом и общие нарушения присущи детям с аутистического спектра нарушений.

Проанализированы комплексные программы развития детей дошкольного возраста со спектром аутистических нарушений из раздела «Физическое развитие» и связанные с ними упражнения. Определены пути развития моторной деятельности для предотвращения вторичных наслоений с помощью средств физического воспитания, что положительно влияет на процесс воспитания и развития дошкольников с аутизмом.

Ключевые слова: психомоторное развитие, дошкольники с аутистическим спектром нарушений, программа развития.

Porodko M. Revisiting the issue of psychomotor development of preschool children with autistic spectrum disorders

The article reveals the significance and peculiarities of psychomotor development in the life of preschool children with autistic spectrum disorders. The features of general motility disorders are characterized in this category of children at different preschool ages. The article presents various definitions of the meaning, role and effectiveness of psychomotor systems in the life of a preschool child given by different authors, from physical, psychological and medical perspectives.

It describes the problem of autism in general as well as common disturbances inherent in children with autistic spectrum disorders.

The article provides the analysis of comprehensive development programs for preschool children with autistic spectrum disorders in the section of “Physical Development” along with exercises that are part of their contents. It outlines the ways of motor activity development in order

to prevent secondary layers by means of physical education, which can positively affect the process of upbringing and development of preschool children with autism.

Keywords: psychomotor development, preschool children with autistic spectrum disorders, developmental program.

Стаття надійшла до редакції

Статтю прийнято до друку

Рецензент:

доктор психологічних наук,

професор Шульженко Д.І.